

Կապակցված խոսքի ուսուցումը տարրական դասարաններում

Ա.Ս.ԶԱԲԱՐՅԱՆ

Մայրենի լեզվի դպրոցական դասընթացի ուսուցման համակարգում ամենակարևորը թերևս աշակերտների խոսքի զարգացումն է, պատկերավոր մտածողությունը, լեզվական զգացողության դաստիարակումը:

Նշանավոր մանկավարժ և հոգեբան Սեդրակ Մանդինյանը իր բազմաթիվ աշխատություններում հիմնական շեշտը դնում է աշակերտների խոսքի և տրամաբանական մտածողության վրա: Նրա կարծիքով լեզուն սոսկ բառեր չպետք է սովորեցնի, այլ « մտքեր տա և մտքեր ծնանե»:

Աշակերտների խոսքի զարգացմանն ու կատարելագործմանը մեծապես նպաստում է ձևաբանության ու շարահյուսության ուսուցման զուգընթաց լեզվառճական վարժությունների կատարումը:

Խոսքի զարգացման աշխատանքում կարևոր տեղ պետք է տալ կապակցված խոսքի ստեղծմանը, որը խոսքի ուսուցման վերջնական նպատակն է:

Կապակցված խոսքի ստեղծման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները պետք է սկսել բանավոր վարժություններից և ապա աստիճանաբար անցնել գրավոր աշխատանքներին, որոնց համար պետք է հիմք լինի բանավոր խոսքը: Եզակի չեն դեպքեր, երբ աշակերտը մայրենի լեզվից գնահատվում է «4», նույնիսկ «5», իսկ գրավորից «3», անգամ «2»: Դա կոպիտ սխալ է: Վերջին հաշվով, չէ որ գրավոր խոսքը ծնվում է բանավորից, և նրանով է պայմանավորված գրավորի հաջողությունը: Այսպիսով՝ այն պահանջկոտությունը, որ դրսևորվում է աշակերտի գրավոր խոսքն ստուգելիս, չի արտահայտվում բանավոր պատասխանները հաշվի առնելիս ու գնահատելիս:

Խոսք կառուցելու բոլոր վարժությունների համար ընդհանուր է այն, որ դրանք, մի կողմից ուսումնասիրած լեզվական-քերականական օրինաչափությունները կիրառելու լավագույն միջոցներ են և, մյուս կողմից, լայն հնարավորություն են ընձեռում սովորողների ստեղծագործական կարողությունների զարգացման համար:

Խոսք կառուցելու յուրաքանչյուր ակտ ստեղծագործական պրոցես է, ինքնուրույն, անհատական ստեղծագործություն:

Գրելը կարողալուց դժվար է, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է ինքնուրույն գրավոր աշխատանքին, նշանակում է ուսուցչի խնդիրն է զարգացնել աշակերտների թե բանավոր և թե գրավոր խոսքը, ի հարկե, շեշտը դնելով հիմնականում բանավորի վրա: Լուրջ ուշադրություն պետք է դարձնել բանավոր խոսքին ներկայացվող պահանջներին, որոնց պահպանումը և գործադրումը բարերար հողատեղծի աշակերտների կապակցված խոսքի զարգացման համար:

Բանավոր և գրավոր խոսքի ընդհանուր պահանջների կողքին անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրություն դարձնել նաև բառապաշարի հարստացմանը:

Լեզվի աստղծը կազմում են բառերը, իսկ կապակցված խոսքի համար այդ բառերը հանդես են գալիս որպես շինանյութ: Ուրեմն բառապաշարի հարստացման համար բառերը պետք է դիտել խոսքի և այլ բառերի հետ ունեցած կապակցության մեջ: Ուսուցչի խնդիրն է իր ամենօրյա գործունեությամբ զարգացնել աշակերտի իմացական հետաքրքրությունը, նրանց ուշադրությունը հրավիրել յուրաքանչյուր նոր հանդիպած բառին, սիրել տալ և սովորեցնել նկատելու անժանոթ բառը, ստուգել բառի ուղղագրության ու իմաստի ճշտությունը, պահանջել նրանցից սեփական

նախաձեռնությամբ դիմել ուսուցչին՝ անհրաժեշտ բառի բացատրությունը ստանալու համար: Միայն խոսքային տարբեր դրսևորումների և զանազան գրավորների մեջ գործածելու շնորհիվ է, որ բառերը կարող են նոր իմաստ ու բովանդակություն ձեռք բերել, արտահայտել զանազան հույզեր ու զգացմունքներ, դառնալ գործուն ու կենդանի, հոգեհույզ ու հոգեզմայլ:

Բառերի գեղագիտական արժեքը սովորեցնելու, լեզվի գեղեցկությունը զգալ տալու միջոցով միայն կարելի է ստեղծել այն ամուր պատվանդանը, որի վրա աշակերտները կկարողանան արվեստի ստեղծագործություններն ընկալել հոգով ու սրտով:

Խոսքի զարգացման աշխատանքներում բացառիկ կարևոր նշանակություն ունի նախադասության շուրջ տարվող աշխատանքը, որն ամեն տեսակ խոսքի ստեղծման հիմքն ու միջոցն է:

Նախադասությունը խոսքի ինքնուրույն ու որոշակի բովանդակությունը արտահայտող միավոր է, և որպես այդպիսին, ընկած է բոլոր տեսակի կապակցված խոսքի հիմքում՝ լինի այն կարդացածի բովանդակության վերարտադրում, տեսածի ու զգացածի նկարագրություն, թե միանգամայն ինքնուրույն ստեղծագործական խոսք:

Կապակցված խոսք ստեղծելու տեսակետից շատ օգտակար է՝ փոխադրություններն ու շարադրությունները, որոնք, հենվելով բանավոր կապակցված խոսքի վրա, ավելի են խորացնում ու կատարելագործում կապակցված խոսք կառուցելու ուղղությամբ երեխաների ձեռք բերած կարողությունները: Եթե փոխադրություններ գրելիս աշակերտների մեջ հիմնականում զարգանում է վերարտադրական կարողությունը, ապա շարադրություններ գրելիս զարգանում է ինքնուրույն խոսք կառուցելու կարողությունը: Ճիշտ է, առաջին դասարանում գրավոր աշխատանքի այս ձևերը շատ գործածություն չունեն, սակայն թույլատրելի սահմաններում դրանց գործադրումը հսկայական ու անփոխարինելի նշանակություն ունի կապակցված խոսքի ստեղծման գործում:

Խոսք կառուցելու համար առաջին հերթին պետք է հենվել բովանդակության վրա և ապա նրա հետ և նրա միջոցով լուծել լեզվական կանոնի կիրառման հարցը:

Երկրորդ դասարանում պահանջվում է կարդացած փոքրիկ նյութերի համար ուսուցչի օգնությամբ կազմել պատմողական կամ հարցական նախադասություններով արտահայտված պլան:

Փոխադրության հաջողությունը զգալիորեն կախված է բնագրի ընտրությունից: Փոխադրության տեքստերը պետք է լինեն պարզ ու դյուրահաս պատմվածքներ և լեզվական տեսակետից՝ բարձրակ, գեղեցիկ ու ընդօրինակման արժանի:

Երկրորդ դասարանում փոխադրության պլանը գրվում է ուսուցչի ղեկավարությամբ, կոլեկտիվ կերպով:

Փոխադրության ուսուցման նախնական շրջանում պլանը կարելի է կազմել պատմողական երկկազմ նախադասություններով: Օրինակ՝ երկրորդ դասարանի մայրենի լեզվի դասագրքում գետնելված Վ.Անանյանի «Մայր այծյամը» պատմվածքի փախադրության պլանը կլինի այսպիսին.

1. Հոգնած որսորդը տեսնում է խոտի մեջ նստած որոճող վեց- յոթ այծյամ:
2. Որսորդը կրակում է խմբից քիչ հեռու նստած մի մեծ այծյամի վրա:
3. Բոլոր այծյամները փախչում են, կանգնած է մնում մեծ այծյամը, որը հայացքով փնտրում էր մեկին:
4. Ժայռի խռոչից դուրս է թռչում ուլիկը ու մտնում մայր այծյամի վզի տակ:
5. Մայրը և ուլը իրար գրկած սլանում են փախած հոտի հետևից, իսկ որսորդը ճանապարհ էր դնում նրանց:

Այսպիսով, պլանով առաջնորդվելիս աշակերտները կարող են պլան շարադրանքին ավելացնել որոշ բառեր ու բառակապակցություններ՝ մինչև և իրենց լավ ծանոթ նյութի բովանդակությունից: Այստեղ է, որ հատկապես կարևորվում է փոխադրությունների և շարադրությունների պլանների այնպիսի կազմումը, որոնց մի փոքր լրացումը աշակերտների կողմից, կարող է այն դարձնել նյութի նորմալ շարադրանք:

Երբ աշակերտները բավականաչափ վարժվում են նյութի պլանավորման և ձևին, կարելի է նրա մեջ որոշակի փոփոխություններ մտցնել՝ պլանի հիմքը դնելով նյութի ամբողջական ու ճիշտ ընկալումը:

Նյութի սովորական վերարտադրմանը զուգընթաց երրորդ դասարան կարելի է քննադիրը վերարտադրել համառոտելով, բայերի դեմքն ու ժամանա փոխելով, ուղղակի խոսքը անուղղակի խոսքի վերածելու և այլն:

Վերարտադրական բնույթի շարադրություններից բացի տարրակ դասարաններում հանձնարարելի են ստեղծագործական բնույթի հետևյալ շարադրությունները՝

ա. դիտած նկարի վերաբերյալ շարադրություն

բ. նկարագրական շարադրություն

գ. կարդացած նյութի վերաբերյալ շարադրություն

դ. ինքնուրույն կամ հորինողական բնույթի շարադրություն:

Սրանցից յուրաքանչյուրը կարող է դնենալ իր տարատեսակները, սակայն մի բան, որ ընդհանուր է դրանց բոլորի համար՝ դա պլանի կազմումն է:

Շարադրության պլանի կազմելը բավականին բարդ ու խորաստեղծագործական աշխատանք է, ուստի աշակերտներին դրանք պետք հասցնել աստիճանաբար, հետևողական ու հետզհետե բարդաց վարժությունների միջոցով:

Շատ մեծ է շարադրության կրթադաստիարակչական դերը ուսուցման ընդհանուր համակարգում: Շարադրություն գրելը մեծապես նպաստում աշակերտների անհատական զարգացմանը, նրանց մեջ մշակում է խուկուլտուրա, ազնվացնում աշակերտների զգացմունքները և նպաստում նրա բարոյական կերպարի ձևավորմանը:

Շարադրությունների թեման ընտրելիս պետք է հաշվի առնել աշակերտների կարողությունների մակարդակը և առաջադրված թեմայի սահմանները, այսինքն որոշել, թե գրականությունից կարդացած ինչ նյութեր են վերաբերում թեմայի դրանցից որոնք կարելի է օգտագործել:

Տարրական դասարանների ծրագրային նյութերի մեջ կ'ստեղծագործություններ, որոնք աչքի են ընկնում գեղարվեստական բալմակարդակով և կարող են նյութ հանդիսանալ նկարագրական շարադրությունների համար: Օրինակ՝ Գ. Բաշինջադյանի «Սևանա լիճը» թեմ (3-րդ դասարան), որի շարադրման համար հեղինակը ընտրել է խոնկարագրական ժանրը: Բաշինջադյանը մեծագույն նկարչի տաղանդ պատկերել է Սևանա լիճը:

Այնպես երեկո է: Սևանա լիճը փռված է առջև: Մութը նոր է ընշուրջս մտալլ է ու անշարժ: Լիճը ննջում է: Կարծես նա մի հայելի է, որի անդրադառնում է երկինքն իր աստղերով, շրջապատն իր լեռներով:

Ամեն տեղ խաղաղություն է տիրում:

Ուսուցչի գեղեցիկ ընթերցանությունը աշակերտներին գամում է գրքին նրանց հոգիները լցնում հայրենիքի նկատմամբ անսահման սիրով:

Նյութի հաջորդ պարբերությունը ընթերցելիս ուսուցիչը աշակերտներին բացատրում է, որ հակադրության միջոցով ընդգծվում, ավելի ցայտուն է դառնում պատկերվող երևույթը:

Քիչ հետո եղանակը փոխվում է: Բարձրանում է հոգնը և բնության անդորրը խանգարում: Լիճը, զարթնելով իր քաղցր քնից, կամաց շարժվում է տեղից, հետո խուլ հառաչում, փրփուրներ է արձակում իր կրծքից: Շվշվոցով մոտենում է ժայռերին, հետ է քաշվում, նորից մոտենում, բարձրանում և կռվում է նրանց հետ:

Քամին շարունակվում է, և լճի կատաղությունն ավելի է սաստկանում:

Տեքստում տեղ գտած համեմատությունները, փոխաբերությունները և մակդիրները պետք է օգտագործել աշակերտների հուզաշխարհը ձևավորելու, հոգիները հարստացնելու համար:

Տարրական դասարաններում պետք է հետևել, որպեսզի աշակերտները ստեղծագործական կամ ազատ շարադրություններում գործածեն բնագրերից վերցված դարձվածքներ ու արտահայտություններ, թևավոր խոսքեր, ընտիր հատվածներ, որոնց ազդեցությամբ աշակերտների խոսքը կդառնա արտահայտիչ ու պատկերավոր: Եթե ուսուցիչը կարողացավ հասնել դրան, նշանակում է ինչ-որ չափով նա կարողացել է երեխաներին մղել ու տանել դեպի նկարագրական խոսք կառուցելու արվեստը:

Գրականություն

- ա. Ա.Տեր-Գրիգորյան, Հ. Մխիթարյան, Գ.Մադոյան-Գրավոր աշխատանքները հայոց լեզվից և գրականությունից, Հայպետուսումնակիրատ, Եր. 1961
- բ. Ա.Տեր-Գրիգորյան, Հայոց լեզվի մեթոդիկա, Եր. 1980
- գ. Հ.Ն.Աթայան, Կապակցված խոսքի ուսուցման համակարգը, Եր. Լույս-1986-184 էջ
- դ. Ա.Ս.Մանուկյան, Բանավոր խոսքի զարգացումը հայոց լեզվի ուսուցման ընթացքում, Եր. Լույս.- 1969

Обучение связной речи в начальных классах

А.С. Закарян

Резюме

В работе на конкретных примерах разъяснены некоторые вопросы, которые на наш взгляд, помогают повышению эффективности обучения связной речи (устной и письменной) учащихся в начальных классах.

Summary

The work explaining some concrete questions that help to increase the effective teaching of oral and written speech in primary schools.